

De eindeloze zoektocht naar Alexander de Grote

De ontelbare identiteiten van een veroveraar

De Academische Boekengids 49, maart 2005, pp. 22-23.

Ook met de film van Oliver Stone zal het speuren naar de ware Alexander niet ten einde zijn, want historici kunnen het al eeuwen niet eens worden over de werkelijke aard van de Macedonische koning. Dat is terug te voeren op de antieke bronnen, waaruit een zeer diffuus beeld van de veroveraar naar voren komt.

De Macedonische koning Alexander de Grote zou niet hebben misstaan in een modern televisieprogramma waarin mensen wordt gevraagd te vertellen hoe een bepaalde gebeurtenis, ontmoeting, droom of extatische ervaring hun leven een andere wending heeft gegeven. Alexander zou met zijn relaas over zijn immense gedragsverandering in 331 v.Chr. ongetwijfeld indruk hebben gemaakt.

Wat was het geval? In de zomer van dat jaar was Alexander hard op weg het grote rijk van de Perzische koning Darius III volledig te ontmantelen. Klein-Azië en de Levant waren hem al in handen gevallen en nu hadden de bewoners van Egypte hem als bevrijder begroet en toegejuicht als *farao*, als de nieuwe heerser. Iedereen verwachtte dat hij Egypte nu de rug zou toekeren en verder zou trekken naar het Oosten, naar het kernland van de Perzen, om Darius definitief uit te schakelen. Maar Alexander had andere plannen. Eerst moest een langgekoesterde droom worden verwezenlijkt. In het gezelschap van enkele getrouwen maakte hij een uitstap naar het Westen, naar de oase van Siwah in de Libische woestijn. Doel van die reis was het orakel van Zeus-Ammon.

Of hij door de priester werkelijk als zoon van Zeus werd begroet, zoals Alexander zelf naar buiten heeft gebracht, of dat hij het zich gewoon heeft ingebeeld, is niet zo belangrijk. Zijn bezoek aan Siwah betekende in ieder geval een duidelijke breuk met het verleden. Tot dan toe had Alexander zich gedragen als een gewone koning, ook al voerde hij zijn afstamming via een lange lijn terug op Zeus, Heracles en Achilles. Nu kreeg zijn koningschap een andere dimensie. Als zoon van Zeus ging hij zich als een god gedragen en eiste hij van zijn volgelingen dat ze hem de gepaste eer bewezen. Geen rechtstreeks contact meer, maar een ingewikkeld hofceremonieel. Iedereen moest voor hem op de knieën en hem de eer betonen die een god toekwam. Een opmerkelijke instructie, omdat Alexander heel goed wist dat Grieken en Macedoniërs deze eer alleen aan levenloze beelden bewezen.

De verandering die Alexander in Siwah onderging en de gevolgen daarvan voor de laatste acht jaar van zijn leven, vormen een vast thema in Alexanderbiografieën, ook in de drie in 2004 verschenen studies. Ian Worthington gaat in *Alexander the Great. Man and God* het diepst in op het 'wonder' van Siwah en ziet in Alexanders vergoddelijking het begin van een nieuwe tijd. Jona Lendering besteedt er in *Alexander de Grote. De ondergang van het Perzische rijk* de minste aandacht aan. Voor hem is het incident in Siwa er één van vele in het memorabele leven van Alexander. Paul Cartledge geeft in zijn boek *Alexander the Great. The Hunt for a New Past* Alexanders geplande vergoddelijking een plaats in diens zoektocht naar eeuwige roem.

De drie biografieën staan in een lange Alexandertraditie. Vanaf de negentiende eeuw is het leven van de geniale Macedonische generaal in honderden boeken en duizenden artikelen verteld. Al die schrijvers hebben hun eigen conclusies getrokken en hun eigen Alexander opgevoerd: de wereldverbeteraar die de verschillende volkeren wilde versmelten, de immorele imperialist, de rusteloze veroveraar die ook het Westen zou hebben onderworpen als hem tijd van leven was gegeven, de idealist die de homerische held Achilles manhaftig wilde navolgen, de onvermoeide zoeker naar nieuwe horizonten, en de alcoholist die in zijn dionysische extase de werkelijkheid uit het oog verloor en zich steeds excentrieker ging gedragen. Hoezeer al die Alexanders ook van elkaar verschillen, voor bijna iedere typering is wel iets te zeggen, omdat er door een van de antieke auteurs wel een aanzet voor is gegeven. In die verscheidenheid van verklaringen van de antieke auteurs ligt zowel het probleem als de uitdaging voor Alexandervorschers.

Worthington doet slechts kort verslag van de belevenissen van de veldheer Alexander. De militaire confrontaties met de Perzen worden in zeer kort bestek behandeld. In plaats daarvan krijgen we een kritisch onderzoek voorgeschoteld naar Alexanders gedragspatroon, naar zijn beweegredenen om zich voor te doen als een god-koning. Zo rijst het beeld van een gecompliceerd persoon op: geen zelfverzekerde generaal die het ene na het andere succes behaalde, maar een geprangde man, onderhevig aan wisselende stemmingen; een driftkop die zijn emoties niet onder controle hield en een zelfcriticus. Maar bovenal iemand die zichzelf als

god-koning eisen stelde waarvan hij moet hebben geweten dat hij er onmogelijk aan kon voldoen. Dat intrigerende beeld wordt opgeroepen door een diepgravende studie van Alexanders jeugd, zijn liefdes, zijn alcoholgebruik en openbare dronkenschap, zijn motieven om almaar dieper in het Perzische rijk door te dringen, zijn gevoeligheden en vooral zijn grote verlangen om zijn vader Philippus II, die van Macedonië een toonaangevend koninkrijk had gemaakt, te overtreffen.

'ALS ZOON VAN ZEUS GING ALEXANDER ZICH ALS EEN GOD GEDRAGEN EN EISTE HIJ VAN ZIJN VOLGELINGEN DAT ZE HEM DE GEPASTE EER BEWEZEN. GEEN RECHTSTREEKS CONTACT MEER, MAAR EEN INGEWIKKELD HOF CEREMONIEEL. IEDEREEN MOEST VOOR HEM OP DE KNIEËN EN HEM DE EER BETONEN DIE EEN GOD TOEKWAM.'

Allerdrie auteurs plaatsen de geniale veroveraar Alexander tegenover de bestuurder Alexander. Het lijkt haast om twee verschillende personen te gaan. Toen Alexander in 323 v.Chr. in Babylon stierf, aan een vorm van malaria, door vergiftiging, of aan totale uitputting als gevolg van de ontberingen die hij tijdens zijn dertien jaar durende veroveringstocht had moeten doorstaan, openbaarde zich onmiddellijk de zwakte van zijn rijk. Hij was zo gefixeerd geweest op zijn eigen imago dat hij geen maatregelen had getroffen om de continuïteit van zijn bestuur te waarborgen. Het heeft er een beetje de schijn van dat hij als god-koning het eeuwige leven dacht te hebben en het niet de moeite waard vond er serieus over na te denken. Toen hij stierf, waren er geen familieleden die hem konden opvolgen. Zijn geestelijk onvolwaardige halfbroer kwam niet in aanmerking, evenmin als het kind dat Roxane, een Baktrische prinses met wie hij een jaar eerder in het huwelijk was getreden, nog moest baren. Toen hij op zijn sterfbed lag en de troepen in gelid langs hem trokken, stamelde hij op de vraag van een van zijn generaals wie hem moest opvolgen: de waardigste. Dat was in lijn met zijn gedrag van de laatste jaren, maar hij had het beter niet kunnen zeggen, want ze vonden allemaal dat zij voor dat predikaat in aanmerking kwamen. Meedogenloze oorlogen waren het gevolg en het zo spectaculair veroverde rijk viel uiteen, nog voordat het goed en wel was georganiseerd.

'WIE DE ECHTE ALEXANDER WAS, ZAL WEL NOOIT DUIDELIJK WORDEN. DAT IS OOK NIET ZO ERG. JUUST VANWEGE HET AURA VAN GEHEIMZINNIGHEID DAT HEM OMGEeft, IS HIJ EEN INTRIGERENDE, TOT DE VERBEELDING SPREKENDE FIGUUR GEWORDEN VOOR HISTORICI, BEELDEND KUNSTENAARS, DICHTERS EN ROMANSCHRIJVERS.'

De vraag of Alexander wel zo groot was als zijn bijnaam doet vermoeden, is vaak gesteld. Geen van de drie hier besproken auteurs gaat hem uit de weg. Voor de bewonderaars van Alexander is het even schrikken als ze Worthingtons visie lezen. Stukje bij beetje ontmaskert de auteur de mythe van Alexander als de man die op bijna alle terreinen uitblonk. Het beeld van de veroveraar blijft recht overeind, maar verder heeft Worthington het nodige aan te merken op Alexanders optreden. Het ontbrak hem vooral aan een oprechte belangstelling voor anderen, in beslag genomen als hij was door de zoektocht naar zijn eigen ik. De Macedoniërs voelden zich vernederd, de autochtone bewoners van de onderworpen gebieden zagen zich achtergesteld. Hun land was verwoest, hun tempels in brand gestoken. Voor hen was hij helemaal niet de Grote Alexander: de term *de Vervloekte* was meer op zijn plaats.

De vervloekte Alexander wordt eveneens duidelijk belicht door Lendering. Hij schetst uitvoerig diens wrede gedrag tegenover de vijanden en de weloverwogen verwoesting van de stad Persepolis. De auteur vindt het alleszins begrijpelijk dat dergelijke wandaden hem deze bijnaam hebben bezorgd. Maar daartegenover signaleert hij ook veel goeds. Alexander wilde één zijn met alle mensen voor wie hij zich verantwoordelijk voelde. Je kunt Lenderings boek zien als een brug tussen de oude positivisten, die Alexander de hemel in hebben geprezen als een van de eerste echte wereldhervormers, en de negativisten, die vooral aandacht hebben voor zijn slechte kanten. Het boek leest als een spannend jongensverhaal. Waar Worthington voor Alexanders veroveringstocht vooral verwijst naar door anderen (vooral Bosworth) verricht onderzoek, volgt Lendering kritisch Alexanders levensweg, vanaf zijn geboorte tot de regelingen na zijn dood. Boeiend beschrijft hij de barre tocht door het Perzische rijk naar de randen der aarde. De onenigheid tussen Grieken en Macedoniërs, de gemoedstoestand van de soldaten als ze steeds verder van huis komen, de wanhoop die zich van hen meester maakt in de Gedrosische woestijn en hun weigering om verder te trekken, worden levensecht geschetst.

Lendering staat lang stil bij grote veldslagen (Issos en Gaugamela) waarin Alexander afrekende met de legers van de Perzische koning Darius. Met groot inlevingsvermogen beschrijft hij de opstellingen van beide legers, de tactieken die uiteindelijk de doorslag gaven, en de leidinggevende capaciteiten van zowel Alexander als Darius. De gevechten spelen zich als het ware voor je ogen af. Lendering laat ook mooi zien dat Darius niet een lafaard was, zoals vaak wordt beweerd, maar een moedig man en een capabel generaal die op respect van Alexander mocht rekenen.

In zijn boek rijst het beeld op van Alexander als een gevangene tussen twee culturen. Opgevoed in de denkwereld van de Grieks-Romeinse cultuur toonde hij zich ook ontvankelijk voor bepaalde aspecten van de oosterse beschavingen. Lendering bewandelt hier praktisch onbetreden paden door in zijn onderzoek ook teksten uit het Perzische rijk te betrekken. De meeste Alexanderbiografen baseren zich bijna uitsluitend op de Griekse auteurs, die vanuit hun eigen leefwereld over Alexander hebben geschreven, en

negeren de Perzische en Babylonische bronnen. Op zich is dat begrijpelijk, want op één tekst na vertellen ze niets over Alexander. Maar de kleitabletten die nu in hoog tempo worden ontcijferd, schetsen wel een helderder beeld van het Perzische rijk. Het was een ander rijk dan de slecht geïnformeerde Griekse schrijvers dachten.

De biografie van Paul Cartledge, die naam heeft gemaakt met enkele diepgravende studies over de Spartanen, is vooral een zoektocht naar Alexander de jager. In de traditie van de oude Macedoniërs joeg hij roem en eer na. Geen hindernis ging hem te hoog, geen gevaar was hem te groot. Cartledge vertelt geen gepassioneerd verhaal over Alexanders veroveringstocht, hij geeft geen verslag van alle gebeurtenissen, maar biedt een heldere analyse van Alexanders kwaliteiten als generaal en als bestuurder, waarbij hij zijn relatie tot de Grieken en Macedoniërs en zijn omgang met de Perzen breed uiteenzet. De verwijzingen van Cartledge naar gebeurtenissen uit het recente verleden of vergelijkingen met andere veldheren geven zijn betoog een meerwaarde. De laatste twee hoofdstukken, over het voortleven van Alexander na zijn dood in legenden en in de beeldende kunst, bieden mooie inkijkjes in de mythetvorming rond Alexander. De stroom van legenden die om hem heen gewoven werd, laat zien dat zijn vroege dood zijn bekendheid alleen maar heeft vergroot en dat zijn zoektocht naar eeuwige roem in alle opzichten geslaagd is te noemen.

'LENDERING LAAT MOOI ZIEN DAT DARIUS NIET EEN LAF AARD WAS, ZOALS VAAK WORDT BEWEERD, MAAR EEN MOEDIG MAN EN EEN CAPABEL GENERAAL DIE OP RESPECT VAN ALEXANDER MOCHT REKENEN.'

Wie de opvattingen van deze drie auteurs wil toetsen, kan zelf op onderzoek uitgaan. Dat is minder moeilijk dan het op het eerste gezicht lijkt. De bronnen over Alexander zijn niet zo talrijk, de teksten van tijdgenoten zelfs schaars. Dat werd mij weer eens goed duidelijk na lezing van het bronnenboek *Alexander the Great. Historical Sources in Translation* van Heckel en Yardley. Daarin zijn de meest relevante passages thematisch geordend bijeengezet. Je komt er al gauw achter waarom er zoveel Alexanders zijn gepresenteerd. Muntopschriften, inscripties en uitlatingen van tijdgenoten zijn er slechts weinig. Bijna alles wat er uit de Oudheid over hem bekend is, is pas veel later opgeschreven. De eerste samenhangende vertelling, van Diodorus Siculus, stamt uit de late eerste eeuw v.Chr., drie eeuwen dus na Alexanders dood. De meest uitgebreide geschiedenissen, van Curtius Rufus en Arrianus, zijn nog later opgetekend, toen de mythische Alexander de plaats had ingenomen van de werkelijke Alexander. De teksten bieden een verbrokkeld beeld: de ene auteur legt de nadruk op Alexanders veroveringen, de andere op zijn gespleten persoonlijkheid, een derde op de vermenging van Grieken en Perzen.

Wie de echte Alexander was, zal wel nooit duidelijk worden. Dat is ook niet zo erg. Juist vanwege de aura van geheimzinnigheid die om hem hangt, is hij een intrigerende, tot de verbeelding sprekende figuur geworden voor historici, beeldend kunstenaars, dichters en romanschrijvers. Ook in de film heeft hij inmiddels zijn intrede gedaan. Regisseur Oliver Stone heeft een spektakelfilm gemaakt met als wetenschappelijke raadgever de oud-historicus Robin Lane Fox, die in 1974 een prachtige Alexanderbiografie het licht deed zien. Daarin wordt Alexander neergezet als een held die het beste met de wereld voor heeft en die de Griekse cultuur naar het Oosten wil brengen. Het wachten is nu op een film met die andere Alexander. Of vinden de filmmakers het wel goed zo? De tijd zal het leren.

Fik Meijer is hoogleraar Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Besproken boeken:

Alexander de Grote. De biografie
door **Ian Worthington**
Bert Bakker. Amsterdam 2005.
408 pag., € 18,95

Alexander de Grote. De ondergang van het Perzische rijk
door **Jona Lendering**
Athenaeum-Polak & Van Gennep. Amsterdam 2004.
404 pag., € 22,95

Alexander the Great. Historical Sources in Translation
door **W. Heckel en J.C. Yardley**
Blackwell Publishing. Oxford 2004.
342 pag., € 32,47

Alexander the Great. Man and God
door **Ian Worthington**
Pearson Longman. Harlow 2004.
252 pag., € 18,60

Alexander the Great. The Hunt for a New Past
door **Paul Cartledge**
The Overlook Press. Woodstock/New York 2004.
352 pag., € 32,47